

آثار نبوغ و هنر ایران

د قلب کشور های ترقی مجسمان

(۲)

نمونه‌های مخمل قدیم کاشان و مجموعه‌های منسوجات ایرانی (درموزه متروپولیتن نیویورک)

حسن نراقی

نمونه‌های عالی و بی نظیر مخمل‌های ایرانی است، که از عجیب‌ترین انواع منسوجات قدیم ایران بشمار رفته، و عالی‌ترین نوع و جنس آن‌هم بعقیده کارشناسان درکارگاه‌های کاشان بافته شده است. بنابراین برای آشنائی کامل با این قماش لطیف و دل‌افروز، بی‌مناسبت نیست که شمه‌ای از عقاید نویسندگان هنرشناس را درباره سوابق تاریخی و جنبه‌های فنی و صنعتی و ارزش هنری آن در نظر بگیریم.

از اوایل عهد مغول که اولین جهانگرد اروپائی مارکوپولوی ایتالیائی در خاطرات سیروسیاحت خود باتحسین و شگفتی مخمل کاشان را یاد کرده، تاکنون این جنس لطیف همیشه مطلوب خاطر زیباپسندان و نویسندگان هنردوست بوده است چنانکه پروفوسور د. برت کارشناس عالی‌رتبه موزه بریتانیا در مقاله (هنر ایران در دوره اسلامی) گفته است: (عجیب‌ترین محصول کارگاه‌های پارچه‌بافی عهد صفویه مخمل‌های آنعهد است که هنوز در تاریخ پارچه‌بافی کسی نتوانسته است محصولی باین زیبایی و از نظر فنی بی‌نقص بسازد).

دانشمند هنرشناس دیگری در کتاب (صنایع ایران بعد از اسلام) در پایان بحث تاریخی خود راجع به منسوجات عهد صفویه مینویسد: (با تمام این تفصیلات باید گفت بهترین پارچه‌هاییکه ایرانیان بوجود آورده‌اند مخملی است که اشکال آن خیلی بامهارت و استادی تهیه شده، و با رنگهای زیبا که دلیل تکامل فنی است رنگ آمیزی گردیده، و مهم‌ترین مرکز بافت این نوع مخمل در اواخر قرن دهم و اوایل قرن یازدهم هجری شهر کاشان بود و مخمل‌های اینشهر از حیث خوبی رنگ و نقش و نگار که خیلی شباهت بتصاویر کتب خطی دارد ممتاز شده است) و همچنین سرپرسی سایکس در کتاب تاریخ ایران مینویسد: (دیگر از صنایع ظریفه زیربهای گلداز و مخمل‌های

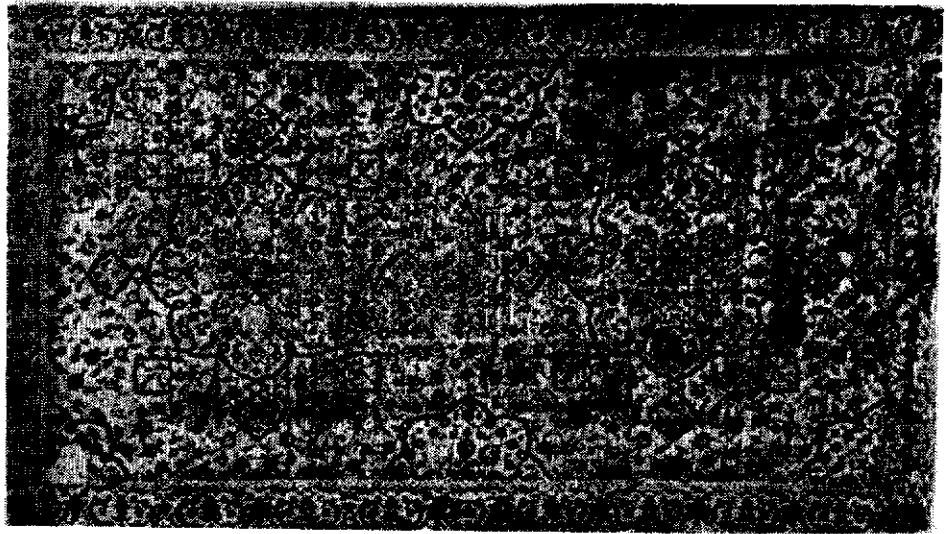
قبل از ملاحظه مجموعه‌های بسیار مهم و کم نظیری که از منسوجات مختلف قرنهای گذشته ایران در این موزه موجود است این نکته اساسی را باید در نظر داشت که علاوه بر منسوجات، بسیاری از آثار صنعتی و هنری دیگر ایران هم که سابقاً بکشورهای بیگانه انتقال یافته، و چندی در آنجا مانده، همین که بعدها یکی از مجموعه‌ها یا موزه‌ها اختصاص داده شده آنرا بنام همان شهر و دیاری که از آنجا بدست آمده ثبت نموده‌اند.

چنانکه این موضوع سابق بر این درباره قالی‌های زربفت ایرانی که کار و بافت کاشان بوده پیش آمده بود و قرن‌ها مجموعه‌داران و حتی کارشناسان را گمراه ساخته بود، که چون آنها در لهستان بدست آمده و با آنکه در نقشه‌ی پاره از قالی‌های زربفت، آرم سلطنتی قدیم لهستان بافته شده، همه آنها را متعلق به لهستان و بافت آنجا میدانستند تا آنکه اسناد قدیم دولتی آن کشور پیدا شد و ثابت کرد که این قالی‌ها بر حسب سفارش مأمور مخصوص پادشاه لهستان در شهر کاشان بافته شده که شرح آن در مقاله مربوط به (قالی کاشان) در شماره ۱۹ مجله هنر و مردم ذکر شده.

همچنین اکنون نیز در موزه متروپولیتن یک پارچه کتان گلدوزی نوشته‌دار که در تاریخ ۲۶۶ هجری در نیشابور بافته شده موجود است و با آنکه مشخصات آن با چند پارچه منسوجات قدیمی دیگر آن موزه یکسان و برابر میباشد ولی چون روی اینها تاریخ و محل بافت نوشته نشده این منسوجات بنام همان محل و مکانی که از آنجا بدست آمده مانند هرات و غیره شناخته میشود. مع هذا منظور ما در این جا منسوجاتی است که بدون شك و شبهه در ایران بافته شده و در همین کشور هم بدست آمده.

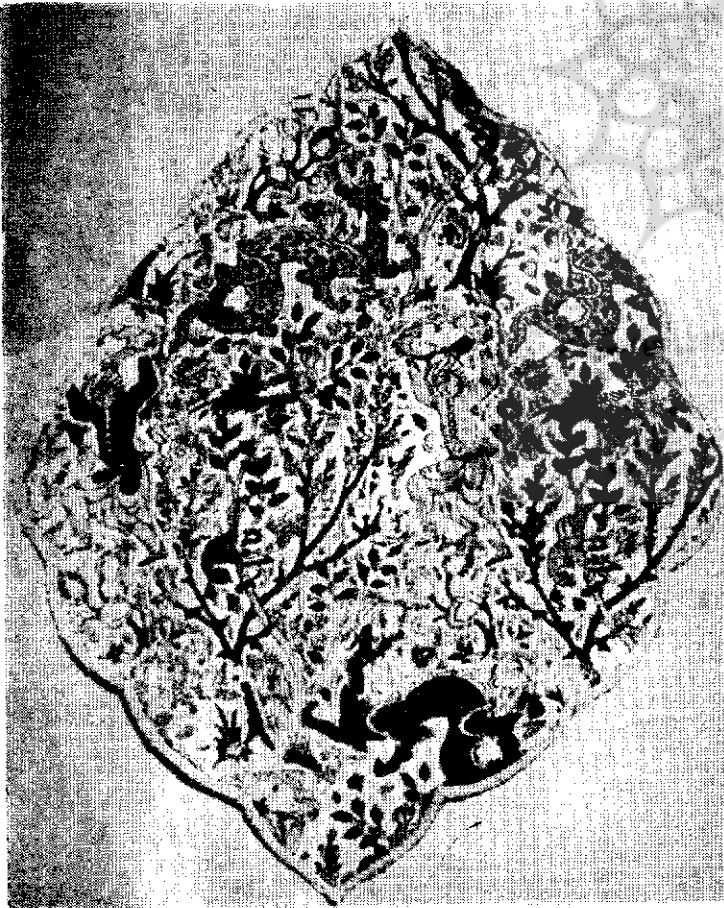
مخمل کاشان

از جمله مجموعه‌های گرانبهای منسوجات موزه متروپولیتن

شکل ۱ - روفرشی مخمل دارای تاریخ ۱۰۰۹ هجری کار کاشان

شکل ۲ - مخمل زری با نقشه بز و اسکندر با اژدها

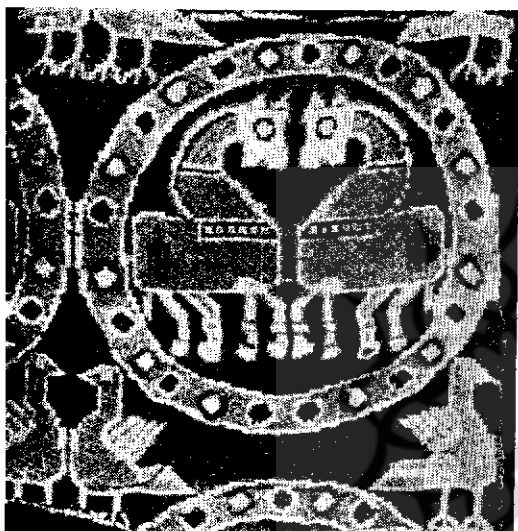
قدیم کاشان است که بسیار قشنگ و زیباست و راستی جای تأسف است که بانوان ایران صنایع زیبای وطن خود را تحقیر میکنند و صنایع ناچیز اروپائی را ترجیح میدهند.

و نیز ایران شناس نامی معاصر مستر آ. پوپ امریکائی در جلد سوم از دوره کتاب بررسی در تاریخ هنر ایران میگوید: در اغلب بلاد ایران صنایع بافندگی و ظروف سفالی رواج داشته است، ولی در کاشان سطح هنر و ذوق و ابتکار بالاتر از سایر نقاط بوده و مردم این شهر هنر را باوج زیبایی و عالی ترین درجه کمال خود رسانیده اند.

ولتر نویسنده و فیلسوف بزرگ فرانسه در یکی از آثار خود که ایران را (بك كانون جاويدان فرهنگ و هنر) نامیده شهر کاشان را بواسطه مخمل زیبایش با شهر صنعتی لیون فرانسه (مرکز صنایع ابریشم اروپا) همدوش و برابر شمرده است. و اما علت حسن شهرت و قبول عامه یافتن مخمل علاوه بر لطافت و زیبایی با دوام آن، وسعت دامنه مصرف و باصطلاح همه کاره بودن این قماش ظریف و زیبا بوده است. چنانکه انواع مختلف آن از ساده و الوان، نازک و دوخوابه، موج دار و گلداز و حاشیه دار تا مخمل زری که نقش و نگار آن با گلابتون سیم و زر بافته شده در موارد گوناگون و مصارف بیشمار مورد استعمال قرار می گرفته. علاوه بر رخت و لباس زن و مرد و کودکان، تا تن پوش و خرقه پادشاهان، و پاپوش مخمل و جوراب زریفت بانوان، برای تزئینات داخلی خانه ها از پرده و سفره و روفرشی و پیش بخاری و طاقچه پوش و سجاده و بشچه و رومیزی و مخده تالوازم خوابگاه بکار برده میشد، و همچنین برای اسباب سفر

راست - شكل ۳ - يك قطعه مخمل بوم طلائی با نقشه بنه گل و پروانه

چپ - شكل ۴ - پارچه ابریشمی نقشه دار اوایل دوره اسلامی

نگاهداری میشود بسیار نفیس و در نوع خود بی‌عیب و بلکه بی‌نظیر میباشد.

۱ - یکی از شاهکارهای مخمل بافی عهد شاه‌عباس کبیر يك قطعه قالی مخمل زری بزرگ یا (مسند) است که رنگ متن آن طلائی شفاف و رنگ حاشیه قره‌ای گون میباشد. در لوحه مخصوص این قالی مخملی تاریخ بافت آن ۱۰۰۹ هجری را نشان میدهد. این قطعه مخمل زری تا اواخر قرن یازدهم هجری در خانواده‌های سلطنتی اروپا (اطریش) بوده که بر اثر انقلابها دست‌بندست رفته تا اکنون در موزه متروپولیتن جایگزین گشته است.

ناگفته نماند که يك دست یا يك سری روفرشی‌های مخمل قدیم عبارت بوده از يك قطعه سه یا پنج زرع در دو زرع عرض که آنرا مسند می‌نامیدند با دو قطعه کناره باندازه طول اطاق ولی بعضی يك ذرع که معمولاً آنها روی نمدهای ضخیم گسترده میشد - و این روفرشی‌های مخملی بطور کلی اختصاص بکارگاههای مخمل بافی کاشان داشته که تا اوایل قرن کنونی هم

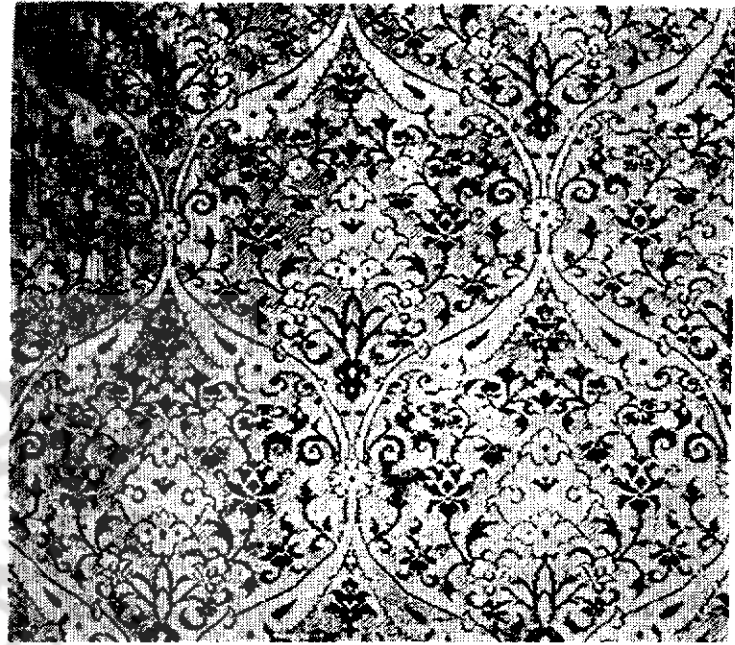
مانند خیمه و خرگاه نا یراق اسبان و پرده علم و حتی کیسه‌های مخملی زربفت که جهت مراسلات درباری بجای پاکت استعمال می‌نمودند.

بدیهی است که برای مصارف مختلف نامبرده طرح و بافت و نقشه و رنگ آمیزی هم تغییر میکرد تا هر يك متناسب و درخون مصرف خاص خود بوده باشد. چنانکه امروزه دانشمندان ایران شناس از روی نقش و نگار آنها درباره مبانی فکری و منابع الهام بخشی بافندگانش مطالعات دقیق بعمل آورده ریشه‌های تاریخی و انگیزه‌های روانی آنان را شناخته و بدست می‌آورند.

اما نمونه‌های مخمل موزه متروپولیتن:

بطوریکه گفته شد دامنه این صنعت ظریف و دنیاپسند چنان وسیع و محصولاتش متنوع بوده که گرد آوردن نمونه‌های مختلف و مربوط بقرنهای متوالی گذشته آن بهیچ وجه میسر نیست، و از اینجهت در موزه متروپولیتن هم مانند هر يك از موزه‌های بزرگ دنیا نباید انتظار دیدن مجموعه کامل از مخمل‌های قدیم ایران را داشت ولی با اینحال چند قطعه‌ای که در این موزه

شکل ۵ - پارچه ابریشمی زربفت کاشان در قرن نهم

شکل ۶ - يك قطعه زربفت عالی

بافتن و استعمال آن معمول بوده است (شکل ۱).

۲ - قطعه دیگر مخمل عالی از قرن دهم هجری است که در بافت آن ابریشم رنگارنگ مخلوط با گلابتون مطلا بکار برده شده و نقشه آن هم يك صحنه از داستان نبرد اسکندر با اژدها را نشان میدهد (شکل ۲).

۳ - قطعه دیگر از مخمل‌های زیبا و ممتاز متعلق بقرن یازدهم هجریست که دارای نقشه گل و گیاه بر روی زمینه طلائی میباشد و این قطعه کوچک که باقی مانده از پارچه بزرگتری بوده نماینده کمال ذوق و هنرمندی طراح و بافندگان آن میباشد. (شکل ۳).

منسوجات دیگر ابریشمی

۴ - در مجموعه منسوجات موزه دو قطعه پارچه ابریشمی دارای تصویر اسب واردك موجود است که آنها را متعلق به اوایل دوره اسلامی شناخته‌اند (شکل ۴).

۵ - در میان منسوجات منسوب به مهد سلجوقی يك پارچه بسیار زیبا با نقشه حیوانی گل و بوته دار یافت میشود که مهارت

فنی بافندگان آن عصر را بخوبی نشان میدهد.

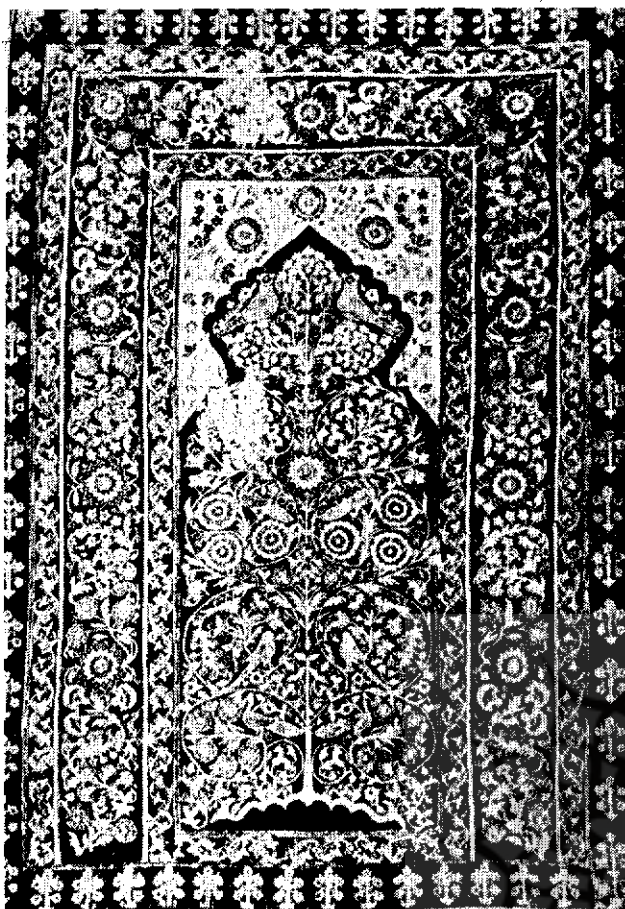
۶ - در مجموعه منسوجات دوره صفویه دو قطعه پارچه ابریشمی زربفت تاریخ‌دار زمان شاه عباس اول هست که نام بافنده آن آقا حسین با تاریخ ۱۰۰۸ هجری روی آن نوشته شده. ۷ - يك پارچه زربفت با نقشه گل و بوته در قطعات بیضی شکل روی زمینه سبز کم رنگ بافت کاشان در قرن نهم هجری است (شکل ۵).

۸ - قطعه زربفت عالی دیگری که شاهکاری از طراحی و رنگ آمیزی صنایع عهد صفوی بشمار میرود و رنگ بوم پارچه طلائی است (شکل ۶).

۹ - قطعه‌ای از حریر بسیار زیبای ایرانی با نقشه حیوانات جنگلی و صورت انسان در لباس عهد صفوی با تاج مخصوص بقزلباش (شکل ۷).

گلدوزی و قلابدوزی

۱۰ - در این مجموعه انواع و اقسام پارچه‌های ماهوتی و ابریشمی و نخی گلدوزی و قلابدوزی و سوزن‌زنی‌های شهرهای

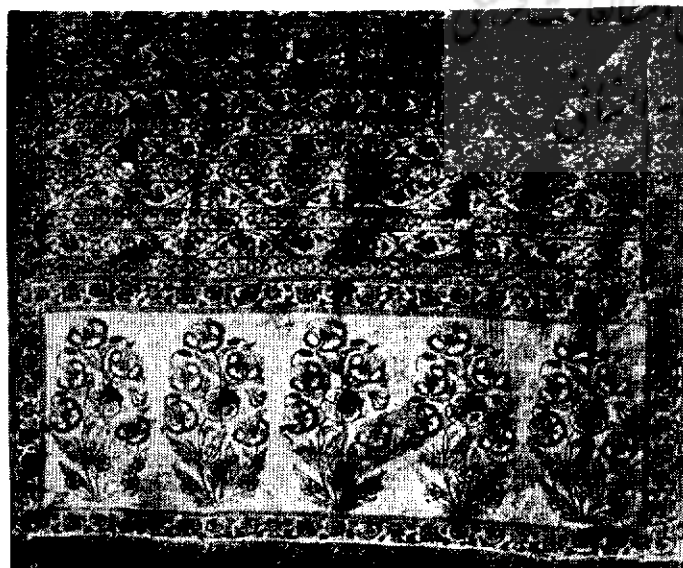

شکل ۸ - پارچه قلابدوزی کار رشت یا اصفهان

شکل ۷ - یک قطعه حریر دینا با نقشه انسان در لباس عهد صفویه و با تاج مخصوص قزلباش

شکل ۹ - یک شال کمر سوزن کاری روی ابریشم

اصفهان و رشت و غیره از قرن نهم هجری به بعد جمع آوری و نگاهداری شده .

قلمکار

۱۱ - و همچنین مجموعه مفصل و زیبایی شامل انواع قلمکارهای قدیمی پرکار و ظریف با اندازه‌ها و نقشه‌های جور و اجور در آنجا وجود دارد (شکل ۸).

شال کمر

۱۲ - از نمونه‌های منسوجات دیگر ایرانی چندین پارچه شال کمر با نقش و نگارهای گوناگون ابریشمی و شامل انواع مختلف آن میباشد که از اوایل عهد صفویه تا اوایل دوره قاجاریه معمول بوده و در میان آنها شال‌های حسینقلی‌خانی که از قرن یازدهم به بعد در کاشان بافته شده بسیار معروف و مشهور است . حسینقلی‌خان نام نقاش و طراح هنرمندیست که ابتدا رنگ آمیزی آنها را طرح‌ریزی کرده است (شکل ۹).